

А. Е. Зоріна,
студентка III курсу факультету іноземних мов, групи АНФ15-2,
О. В. Гладка,
канд. пед. наук, доцент,
Криворізький державний педагогічний університет,
м. Кривий Ріг

ФОРМУВАННЯ МІЖКУЛЬТУРНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ УЧНІВ СТАРШОЇ ШКОЛИ У ПРОЦЕСІ НАВЧАННЯ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ

Зоріна А. Е., Гладка О. В. Формування міжкультурної компетентності учнів старшої школи у процесі навчання іноземної мови.

У даній статті проаналізовано питання взаємодії мови та культури в науковій та науково-методичній літературі. Визначено сутність понять «компетентність» і «міжкультурна компетентність». Розглянуто вікові психологічні особливості учнів старшого етапу навчання. Описано проведені опитування серед учнів 11 класів і проаналізовано підручники з англійської мови, рекомендовані Міністерством освіти і науки України.

Ключові слова: культура, мова, компетентність, міжкультурна компетентність.

Зорина А. Э., Гладкая Е. В. Формирование межкультурной компетентности учеников старшей школы в процессе обучения иностранного языка.

В данной статье проанализированы вопросы взаимодействия языка и культуры в научной и научно-методической литературе. Определена сущность понятий «компетентность» и «межкультурная компетентность». Рассмотрены возрастные психологические особенности учащихся старшего этапа обучения. Описан проведенный опрос среди учащихся 11 классов и проанализированы учебники по английскому языку, рекомендованные Министерством образования и науки Украины.

Ключевые слова: культура, язык, компетентность, межкультурная компетентность.

Zorina A. E., Gladka O. V. Formation of intercultural competence while teaching foreign languages at high school.

This article analyzes the issues of interaction between language and culture in scientific and scientific-methodical literature. The essence of the concepts of “competence” and “intercultural competence” is defined. The psychological characteristics of the senior pupils are considered. A survey among the 11th grade students is carried out and the English textbooks recommended by the Ministry of Education and Science of Ukraine are analyzed.

Keywords: culture, language, competence, intercultural competence.

Вивчення питання взаємодії культури і мови пройшло певний період розвитку: до початку ХХІ століття лінгвістика пройшла шлях від повного ігнорування позамовних впливів до усвідомлення необхідності ретельного аналізу соціально-культурних, комунікативних, психологічних, ситуативно-контекстних умов мовного спілкування і приміщення їх в світлу точку лінгвістичної свідомості. 70-ті роки ХХ століття були зосереджені на ретельному вивченні семантики, в той час як 80-ті роки стали розквітом комунікативного підходу до мови, кінець ХХ століття відзначився розглядом мови як різновиду когнітивної, а початок нинішнього століття значно розширив ці межі лінгвістики. Першозначущості набули ті зміни в сучасній мові, що з'явилися завдяки зміні соціально-культурних парадигм, суспільно-політичним рухам в країнах і іншим зовнішнім, екстралінгвістичним факторами, що часто стають визначальними у мовних змінах. У свою чергу, нові мовні контексти народжують нові культури у суспільстві.

Перші спроби осмислити взаємини мови та культури було зроблено В. Гумбольдтом у ХІХ столітті. Науковець висловлював думки про те, що матеріальна і духовна культура втілюються у мові; будь-яка культура є національною; її національний характер виражений у мові за допомогою особливого бачення світу; мові притаманна специфічна для кожного народу внутрішня форма, що є виразом «народного духу», його культури; мова є опосередкованою ланкою між людиною і навколишнім світом [1].

Мова являє собою цілий світ, здатний лексично і семантично охопити всю багатогранну культуру, усе складне суспільство. Як зазначає американський фахівець у галузі соціології культури Н. Смельзер, всі елементи культури можуть бути виражені у мові [9, с. 52].

Проблему взаємодії мови і культури також досліджувала школа Е. Сепіра і Б. Уорфа, школи неогумбольдтіанців, які розробили так звану «гіпотезу лінгвістичної відносності». В основі цієї гіпотези лежить переконання, що люди бачать світ по-різному – крізь призму своєї рідної мови. Для її прихильників реальний світ існує остільки, оскільки він відбивається у мові. Але якщо кожна мова відображає дійсність притаманним тільки їй способом, то, отже, мови розрізняються своїми «мовними картинами світу». Б. Уорф стверджував, що мова – не засіб вираження, не «упаковка думок», а скоріше форма, яка визначає образ наших думок [10, с. 174].

Проаналізувавши питання взаємодії культури та мови у науковій літературі, вважаємо, що мова і культура є взаємозалежними поняттями, що обумовлює необхідність врахування вищезгаданої взаємозалежності під час вивчення іноземної мови і, як результат, необхідність формування міжкультурної компетентності тих, хто навчається.

Згідно із «Загальноєвропейськими Рекомендаціями з мовної освіти» компетентність є сумою знань, умінь та характерних рис, що дозволяє особистості виконувати певні дії [6, с. 25].

У науковій літературі поняття «компетентність» розуміють як: якість особистості або сукупність якостей, мінімальний досвід діяльності в заданій сфері [11]; уміння мобілізувати у конкретній ситуації отримані знання та

досвід, з врахуванням зовнішніх обставин; деяка загальна здатність людини, що базується на його знаннях, досвіді, цінностях і здібностях та яка не зводиться ні до конкретних знань, ні до навичок, а проявляється як можливість встановлення зв'язку між знанням та ситуацією [12]; поєднання відповідних знань і здібностей, що дають підставу обґрунтовано судити про цю сферу й ефективно діяти в ній; володіння людиною відповідною компетенцією, що включає його особисте ставлення до неї та предмета діяльності [3]. О. Кучай зазначає, що компетентність – володіння людиною відповідною компетенцією, що охоплює його особисте ставлення до неї та предмета діяльності [5, с. 45].

Компетентність є здобутком самої особистості, що визначає якісний рівень, засвоєння внаслідок навчання, знань, умінь навичок та здатності застосувати їх, на основі власного досвіду, у процесі здійснення певної діяльності.

Г. Дегтярьова розуміє «міжкультурну компетентність» у якості «стратегічних навичок» поведінки та спілкування у ситуації міжкультурного діалогу, що «дозволяють розглядати ситуативно зумовлені елементи комунікації та їх значення з різних культурних перспектив» [2, с. 15]. Також визначається, що міжкультурна компетентність – це володіння комплексом комунікативно релевантних знань як про рідну, так і про інші культури; вміння адекватно використовувати ці знання під час контактів і взаємодії з представниками інших культур [7, с. 36].

Українська дослідниця О. Зеліковська визначає міжкультурну компетентність як сукупність знань, умінь і навичок, за допомогою яких випускники вищих економічних навчальних закладів здатні успішно спілкуватися з діловими іноземними партнерами як на буденному, так і професійному рівнях [4].

Для кращого розуміння сутності поняття «компетентність» необхідно розглянути її структуру. Найважливішою складовою міжкультурної компетентності є психологічна і психолінгвістична установка, націлена на позитивну оцінку сприймання явищ і позитивну мотивацію до участі у міжкультурній комунікації. Учасники цього процесу повинні навчитися усвідомлювати, що позитивне ставлення до себе є найважливішим елементом толерантності в цілому, що воно формується і співіснує на основі позитивного ставлення до оточуючих і доброзичливим ставленням до світу.

Доктор Д. Дейардорф виокремлює таку модель міжкультурної компетентності, яка має вигляд піраміди. Зверху розташовуються *бажані зовнішні результати*: працюючи і спілкуючись ефективно і належним чином (на основі міжкультурного знання, навички та відносини) можливо досягти своїх цілей до певної міри. Потім *бажані внутрішні результати*: інформована система відліку / зміна фільтра: адаптивність (до різних стилів спілкування та поведінки; пристосування до нових культурних середовищ); гнучкість (вибір та використання відповідної комунікації стилі та поведінка; когнітивна гнучкість); етнорелативний вигляд; емпатія. Майже на одному рівні *знання та розуміння*: культурна самосвідомість; глибоке розуміння та знання культура (включаючи контексти, роль і вплив культури та іншого світу погляди); інформація про

культуру; соціолінгвістичне усвідомлення; і *навички*: слухати, спостерігати та інтерпретувати; проаналізувати, оцінити та посилатися. І завершує – *обов'язкове ставлення*: повага (оцінка інших культур, культурне різноманіття); відкритість (для міжкультурного навчання та для людей з інших культур, приховування суддів); цікавість та відкриття (терпимість невизначеності та невизначеності) [13].

І. Переходько виділяє три компоненти міжкультурної компетентності: гносеологічний, праксеологічний і аксіологічний. Гносеологічний – представлений системою спеціальних знань, що охоплює знання про подібності та розходження між культурами, ціннісні орієнтації партнерів по міжкультурній комунікації, культурно-національні особливості їхньої поведінки, а також знання про існуючі причини непорозуміння. Практиологічний компонент компетентності, за словами дослідниці, включає в себе сукупність міжкультурних вмінь: вміння орієнтуватися в феноменах іншого способу життя, іншій ієрархії цінностей, співвідносити свою власну й іншу культури, визначати причини порушення міжкультурної комунікації й ефективно усувати непорозуміння й конфліктні ситуації [8]. Аксіологічний – дозволяє співвіднести існуючу реальність з поглядами, уявленнями, ідеалами особистості й визначає систему цінностей, норм, принципів, установок і їх функціонування в інших, культурних умовах. Формування міжкультурної компетентності у студентів вчена пов'язує із розвитком ціннісних орієнтацій.

О. Зеліковська до структури міжкультурної компетентності включає такі показники: предметно-професійний, соціолінгвістичний, соціокультурний і афектний. Професійний компонент – володіння системою національної специфіки знань і вмінь в професійній сфері, знання особливостей міжкультурного професійно-ділового спілкування й тощо. Соціокультурний компонент поділяється на три групи: культурно-специфічні знання (знання соціокультурного контексту, національного характеру, психології, менталітету, етикету, традицій, правил мовної і немовної поведінки і т.д.); стратегічні вміння (вміння пояснювати непорозуміння й запобігати їх, адекватно використовувати комунікативні стратегії і т. ін.), компаративні вміння (вміння орієнтуватися у феноменах іншого способу життя, порівнювати їх з власною культурою). Соціолінгвістичний компонент – соціолінгвістичні знання (знання мовних одиниць з національно-культурною семантикою, лексичних і стилістичних засобів та тощо); комунікативні вміння (володіння комунікативною стратегією). Афектний компонент – особистісні якості і характеристики (емпатія, толерантність, рефлексія, здібність до подолання стресу та тощо) [4].

Але неможливо вивчати формування міжкультурної компетентності у процесі навчання старшокласників не беручи до уваги їх психологічні та вікові особливості розвитку. Навчальна діяльність старших школярів значно відрізняється за характером і змістом від навчальної діяльності підлітків. Справа не тільки в тому, що поглиблюється зміст навчання. Основна відмінність в тому, що навчальна діяльність старшокласників вимагає набагато більшої уваги до їх розумової активності і самостійності. Для того щоб глибоко засвоювати програмний матеріал, необхідний досить високий рівень розвитку

узагальнюючого, понятійного мислення. Труднощі, які нерідко відчуває в процесі навчання старшокласник, насамперед пов'язані з невмінням вчитися в цих нових умовах, а не з небажанням вчитися.

Певні зміни спостерігаються і у ставленні старших школярів до навчання. У цьому віці відбуваються систематизація отриманих знань, засвоєння теоретичних основ різних дисциплін, узагальнення знань у єдину картину світу, пізнання філософського змісту явищ. Учні дорослішають, збагачується їх досвід: вони усвідомлюють, що знаходяться на порозі самостійного життя. Зростає їх свідоме ставлення до навчання. Учні набуває певного життєвого сенсу, так як старшокласники чітко усвідомлюють, що необхідною умовою повноцінної участі в майбутньому житті суспільства є той об'єм знань, умінь і навичок, що були отримані ще в школі. Мають місце сполучення та взаємопроникнення широких соціальних і пізнавальних мотивів. Яскраво виражена довільна мотивація, так як добре усвідомлюються причини ставлення до навчання. Старшокласники вже готові до самоосвіти. У цей час складається дослідницьке ставлення до навчальних предметів і вміння знаходити та ставити проблему. Тому в навчальному процесі старшокласники залучають сам хід аналізу задач, порівняння різних точок зору дискусії та пояснення, що змушують мислити. У старшокласників уже досить добре розвинене абстрактне мислення. Завдання вчителя на даному етапі полягає в стимулюванні роботи учня, але здебільшого в ролі наставника. На уроках англійської мови вчитель повинен формувати міжкультурну компетентність учнів, беручи до уваги рівень сформованості їх абстрактного мислення.

Формування міжкультурної компетентності складний і багатокомпонентний процес. Потрібно враховувати багато деталей аби кінцевий результат був успішний. Саме тому на загальноосвітніх закладах України лежить велика відповідальність щодо цілеспрямованого та продуктивного формування міжкультурної компетентності. У статті 12 Закону України «Про освіту» [3] йдеться про те, що метою повної загальної середньої освіти є всебічний розвиток, виховання і соціалізація особистості, яка здатна до життя в суспільстві та цивілізованій взаємодії з природою, має прагнення до самовдосконалення і навчання впродовж життя, готова до свідомого життєвого вибору та самореалізації, відповідальності, трудової діяльності та громадянської активності. Досягнення цієї мети забезпечується шляхом формування ключових компетентностей, необхідних кожній сучасній людині для успішної життєдіяльності: вільне володіння державною мовою; здатність спілкуватися рідною (у разі відмінності від державної) та іноземними мовами; культурна компетентність. Спільними для всіх компетентностей є такі вміння: читання з розумінням, вміння висловлювати власну думку усно і письмово, критичне та системне мислення, здатність логічно обґрунтовувати позицію, творчість, ініціативність, вміння конструктивно керувати емоціями, оцінювати ризики, приймати рішення, розв'язувати проблеми, здатність співпрацювати з іншими людьми.

На жаль, сучасні програми не задовольняють поставлених задач щодо формування міжкультурної компетентності. Проаналізувавши рекомендовані

Міністерством освіти і науки України підручники з англійської мови для 10 класів, а саме за авторством А. Несвіт, зробимо висновок, що вони включають недостатньо тем, пов'язаних із формуванням зазначеного вище міжособистісного утворення. Було також проаналізовано підручники з англійської мови для учнів 11 класів. Хотілося б відзначити, що у підручнику О. Карп'юк тема, що безпосередньо стосувалася б міжкультурного обміну або взагалі культури англомовних країн, відсутня.

Отже, у вищезазначених підручниках мають місце лише фрагментарні завдання, що мають на меті формування міжкультурної компетентності, не прослідковується розвиток комплексу релевантних знань та вмінь.

Також з метою отримання даних про сформованість міжкультурної компетентності було проведено опитування серед учнів 11 класів. За результатами стало відомо, що незважаючи на наявні у підручниках комунікативні вправи, школярам не вистачає спілкування. Серед проблем було відзначено недостатню кількість завдань на аудіювання, що спричиняє помітні проблеми при сприйманні іноземної мови. Більшість старшокласників не здатна поділити мовленнєвий потік на окремі значущі лексичні одиниці. Учні не здатні розуміти та опрацьовувати інформацію, що надходить до них іноземною мовою. Вони відзначили, що не мають необхідних знань про культуру англомовних країн, що разом із відсутністю базових умінь спілкування викликає труднощі у порозумінні з іноземцями. Можливими причинами тут можуть бути немотивуючі та нецікаві теми для вивчення, що не відповідають рівню психологічного розвитку школярів або недостатня сформованість базових комунікативних умінь. Усе це вказує на необхідність збільшення кількості завдань на розвиток умінь аудіювання та розроблення адекватних для кожного етапу навчання комунікативних мовленнєвих вправ.

Серед численних способів, що впливають на продуктивний розвиток комплексу релевантних комунікативних вмінь, міжкультурна компетентність посідає одне з передових місць. Ураховуючи вікові особливості старшокласників та специфіку їх психологічного розвитку, проведене дослідження дало змогу запропонувати наступні методичні рекомендації для успішного формування міжкультурної компетентності учнів старшої школи.

Як відомо, важливим компонентом у навчанні є мотивуюча складова, саме тому проведене опитування дозволило визначити, що стимулюванням діяльності учнів буде їх залучення до діалогу, під час якого вони зможуть реалізувати та поглибити свої знання з відповідної теми.

Для введення та семантизації лексичних одиниць за темою на старшому етапі навчання у школі доцільно використовувати глосарій, який містить транскрипцію та дефініції. Особливу увагу необхідно приділити розкриттю значення іноземною мовою, що сприятиме адекватному сприйняттю й запам'ятовуванню.

У зв'язку із необхідністю розвитку критичного мислення старшокласників важливо скеровувати їх навчальну діяльність на аналіз та синтез текстів для читання.

Таким чином, дотримуючись вищезазначених рекомендацій, учитель зможе поглибити знання учнів із даного предмету, а також успішно сформувати міжкультурну компетентність.

Список використаної літератури

1. Гумбольдт В. Избранные труды по языкознанию / В. Гумбольдт; пер. с нем. / Общ. ред. Г. В. Рамишвили; Послесл. А. В. Гулыги и В. А. Звегинцева. – Москва: ОАО ИГ «Прогресс», 2000. – 400 с.
2. Дегтярева Г. А. Нелинейное мышление как основа межкультурной компетентности: автор. дис. канд. культурологии: спец. 24.00.01 – Теория и история культуры / Г. А. Дегтярева. – Саратов, 2006. – 20 с.
3. Закон України «Про освіту» [Електронний ресурс] / Верховна Рада України 1994 – 2017. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>.
4. Зеліковська О. О. Сутність та структура міжкультурної компетенції студентів вищих економічних навчальних закладів / О. О. Зеліковська // Проблеми сучасної педагогічної освіти. Серія «Педагогіка і психологія». – №2 (24). – 2010. – С. 213–216.
5. Кучай О. В. Компетенція і компетентність – відображення цілісності та інтеграційної суті результату освіти / О. В. Кучай // Рідна школа. – 2009. – №11. – С. 44–48.
6. Ніколаєва С. Ю. Загальноєвропейські Рекомендації мовної освіти / науковий редактор українського видання доктор пед. наук, проф. С. Ю. Ніколаєва. – Київ: Ленвіт, 2003. – 273с.
7. Методика навчання іноземних мов і культур: теорія і практика: підручник для студ. класичних, педагогічних і лінгвістичних університетів / Бігич О. Б., Бориско Н. Ф., Борецька Г. Е. та ін. / за загальн. ред. С. Ю. Ніколаєвою. – Київ: Ленвіт, 2013. – 590 с.
8. Переходько И. В. Формирование межкультурной компетентности студентов-лингвистов: дис...канд. пед. наук: спец. 13.00.08 – Теория и методика профессионального образования / И. В. Переходько. – Оренбург, 2005. – 207 с.
9. Смелзер Н. Социология / Н. Смелзер. – Москва: Феникс, 1994.
10. Уорф Б. Л. Отношение норм поведения и мышления к языку / Б. Л. Уорф // Новое в зарубежной лингвистике. – Москва: Издательство иностранной литературы, 1960. – 464 с.
11. Шадриков В. Д. Новая модель специалиста: инновационная подготовка и компетентностный подход / В. Д. Шадриков // Высшее образование сегодня. – № 8. – 2004. – С. 26–31.
12. Шишов С. Е. Компетентностный подход к образованию: прихоть или необходимость? / С. Е. Шишов, И. Г. Агапов // Стандарты и мониторинг в образовании. – №2. – 2002. – С. 58–62.
13. Deardorff D. K. Intercultural competence in Journal of Studies in International Education / D. K. Deardorff. – 2006. – P. 241–266.